

революціях / С.П. Трапезников. – М.: ВПШ и АОК, 1963. – 656 с.

Александр Герасимчук

КУСТАРНЫЕ ПРОМЫСЛЫ НА ЧЕРНИГОВЩИНЕ В ГОДЫ СТОЛЫПИНСКОЙ АГРАРНОЙ РЕФОРМЫ (1906–1917 ГГ.)

В статье освещается процесс развития кустарных промыслов в Черниговской губернии в годы реализации в регионе столыпинской аграрной реформы (1906–1917 гг.). Развитие кустарных промыслов рассматривается в их связи с политикой правительства и социально-экономическим положением Черниговщины в конце XIX – в начале XX века.

Ключевые слова: Черниговская губерния, столыпинская аграрная реформа, кустарные промыслы.

Oleksandr Herasymchuk

COTTAGE CRAFTS ON CHERNIHIV REGION IN THE STOLYPIN'S AGRARIAN REFORM PERIOD (1906–1917)

The article examines evolvement of cottage crafts in Chernihiv province during the regional implementation of the Stolypin's agrarian reform (1906–1917). Development of cottage crafts is considered in its communication with a policy of the government, social and economic position of Chernihiv region at the end of XIX - beginning of the XX-th cent.

Key words: Chernihiv province, Stolypin's agrarian reform, cottage crafts.

Стаття надійшла до редакції 5.11.2015

УДК 929:94(470)«1890/1904»

Вікторія Головка

ДІЯЛЬНІСТЬ І.Я.ГУРЛЯНДА НА ПОСТУ РЕДАКТОРА ОФІЦІОЗУ «РОСІЯ»

У статті розглядається період становлення та бурхливого розвитку періодичної преси Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX століття. Аналізуються основні етапи створення урядового періодичного видання «Росія» та характер діяльності І.Я. Гурлянда на посту редактора даного офіціозу.

Ключові слова: монополістичний капіталізм, консерватизм, інтелігенція, прогрес, догматизм, пропаганда, самодержавство, офіціоз.

Кінець XIX – початок XX століття характеризується вступом провідних держав у нову стадію свого економічного і політичного розвитку – епоху монополістичного капіталізму. Російську імперію теж не могли оминати загальносвітові тенденції. Перепоною ж на шляху бурхливого розвитку країни стали глибокі та масштабні соціальні конфлікти, породжені консервативністю самодержавної влади. Складне переплетіння передових форм економічного розвитку з численними пережитками феодальної епохи викликало в суспільстві постійну напругу та невдоволення режимом.

Передові кола російської інтелігенції (як ліберали так і консерватори) шукали можливості послаблення згубних тенденцій в країні. Одним із засобів такого впливу на громадську думку були періодичні видання. Проте в умовах назріваючого соціального конфлікту унеможлилювалося створення єдиного важелю впливу на свідомість населення.

Наприкінці XIX століття роль періодичної преси виросла, як в ідейно-політичній боротьбі, так і в економічному, соціальному та культурному житті країни. Періодичні видання як сприяли прогресу, так і гальмували його. Згубність чи користь такого засобу для суспільства визначалася виключно історичними умовами. В Російській імперії, з її конформізмом та непохитністю царської влади, преса перетворювалася в продовження самої системи (догматичної, централізованої, з урядовим контролем). Проте не можна не відмітити, що в тих реаліях російської дійсності навіть ліберальні кола мали свої видання, які використовувалися в якості «вільної трибуни» [4].

В цей час втрачається звичний для російської преси принцип оцінювати періодичні видання

за їх політичним забарвленням. На хвилі суспільного піднесення, розмивалися чіткі межі ідеологічних вподобань, а на перший план виходила загальна невдоволеність самодержавним режимом. Проте не можна відкидати і те, що часто газети розробляли такі пропагандистські програми, що самі ставали ініціаторами створення нових партій.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. суспільно-політичні органи друку складали 1/5 частину всієї періодики імперії. В 1890 році, наприклад, кількість періодичних видань становила близько 796, а за десять років ця цифра сягнула тисячі, що свідчить про бурхливий розвиток періодики в той час [7, с.125]. Основними центрами були, зазвичай, Петербург та Москва. Варто відмітити, що багато з зазначених періодичних видань були не довговічними. Це пояснюється жорсткою політикою державної цензури, що застосовувалася ще у 80 – 90-х роках («Тимчасові правила» від 27 серпня 1882 року) і була направлена на повне знищення так званих «антидержавних» видань.

Особливістю російської преси початку XX століття було те, що більшість газет та журналів були приватними. Зростав вплив на періодичні видання банків, трестів, які викупляючи акції й газетні підприємства, підкоряли їх своїм інтересам. На 1900 рік в приватному секторі була майже вся суспільно-політична періодика [8, с. 14]. Отож, можна стверджувати, що одним із важливих елементів виразу нової суспільної свідомості, який найбільше загрожував засадам абсолютизму і найскладніше піддавався контролю, стала преса.

В умовах самодержавного режиму більшість періодичних видань виражали державний курс та підтримували політику царизму. До числа таких видань можна віднести, як офіційні – «Губернские ведомости», «Правительский вестник», так і приватні, що відстоювали інтереси вищих шаблів суспільства – «Новое время», «Гражданин» та багато інших. Проте, хоча проурядова преса отримувала дотації та субсидії від влади, її популярність серед населення була низькою. Закономірністю стало і те, що будь-яке періодичне видання, що прямо чи опосередковано мало відношення до владних структур, викликало недовіру суспільства [12, с.392].

Створення авторитетного періодичного видання, яке б відстоювало ідеї абсолютизму і при цьому було б доступним для широких мас населення, стало одним із пріоритетних завдань для більшості реформаторів того часу. Невдалою була спроба голови Ради Міністрів С.Ю. Вітте протиставити опозиційній пресі офіційне видання «Российское государство». Він відмічав: «...якщо уряд не візьме в свої руки думки населення, то ми всі загинемо, бо, зрештою, запанує російська, особливого роду комуна» [1, с. 126]. Не проіснувавши і пів року, в 1906 році після відставки С.Ю. Вітте, газета була закрита, а сама ідея створення офіційної преси визнана помилковою.

Більш вдалою і послідовною стала позиція міністра внутрішніх справ П.А. Столипіна щодо впливу засобів масової інформації на політичне життя імперії. Далекоглядний політик розумів, що офіційну державну пресу населення просто не читатиме, тому замаскував урядове видання під приватне. Вже існуючу в Петербурзі політичну газету «Россия», що виходила під патронатом статського радника В. Воейкова та В.П. фон Брискорна, трансформували в урядовий офіціоз. Формально видання залишалось приватним, але фактично воно контролювалося урядом і створеним при ньому Управлінням в справах друку.

Напрямки діяльності нового урядового видання П.А. Столипін виклав в таємному циркулярі до губернатора Петербурга від 9 червня 1906 року, де зазначав, що створення газети «Россия» має на меті пояснювати фактичні дані по найважливішим державним питанням, і тим самим донести до населення правдиві погляди і плани уряду. На справді ж, дане видання було покликане виправдовувати політику царизму в усіх сферах та тлумачити в «потрібному руслі» законопроекти і внесені на розгляд в Державну Думу. Фінансувалася газета теж із секретних фондів та доходів «Правительського вестника», але цей факт приховувався урядом. С.Ю. Вітте в своїх спогадах писав: «Вся Росія добре знає, що газета «Россия» є урядовим органом, що фінансується режимом... і має великі прибутки за публікацію замовних статей» [1, с. 317].

Створивши підпорядкований собі орган друку, урядові кола особливу увагу приділили вибору редакційного комітету. В нього мали входити люди компетентні, але щиро віддані самодержавству і ідеям монархізму. Вибір щонайменше трьох кандидатів був не випадковим. Серед редакторів газети «Россия» були: С.М. Сиром'ятников – журналіст, письменник, член монархічної партії та активний прибічник П.А. Столипіна; О.М. Гур'єв – економіст, вчений секретар Міністерства фінансів, постійний редактор ряду видань («Новое время», «Петербургские ведомости», «Россия»). Одним із найвпливовіших редакторів був статський радник І.Я. Гірлянд – публіцист, історик, член Ради Міністрів внутрішніх справ [6, с. 356]. Саме І.Я. Гурлянд з 1907 року очолив газету «Россия», визначаючи тематику та подальший курс діяльності урядового видання. На посту редактора

І.Я.Гурлянд зміг не тільки проявити весь свій талант публіциста, працюючи над статтями політичної проблематики, але й надрукувати низку праць історичного характеру.

І.Я. Гурлянд був особистістю непересічною у видавничих колах. Ще з студентських років працював у газеті «Новости дня», що видавалася А.Я. Липськеревим. Писав І.Я. Гурлянд під псевдонімом «Арсеній Гуров», а його саркастичні фейлетони мали величезну популярність. В.А.Гіляровський в своїй роботі «Москва газетная», відмічав: «І хто б міг подумати, що із молодого письменника виросте «відомий Гурлянд» – співробітник офіційних видань...» [2, с. 54].

На початку своєї діяльності газета не повністю відповідала поставленим перед нею завданням – здійснювати політичний вплив на думку народних мас. Проте, згодом вона почала набирати респектабельний вигляд. Тиражі газети з 8-9 тисяч екземплярів вирости до 32 тисяч [11]. І.Я.Гурлянд, зміг втримати «центристський» план видання, не перетворивши його на газету з яскравим чорносотенним відтінком. Хоча «Россия» була урядовим виданням, вона, за характером своїх статей, балансувала між засудженням революційних ідей та відкиданням догматичних засад самодержавства, підтримуючи шлях реформування Російської держави, розроблений П.А. Столипініним. Саме тут найяскравіше проявився не тільки талант І.Я. Гурлянда, як публіциста, але і як видатного дипломата. В своїх передовицях він обґрунтовував столипінські реформи, як панацею для країни, яку розривали утопічні ідеали революції та ретроградні установки самодержавства.

Умовно тематику статей урядового офіціозу можна поділити на «замовні» політичні та релігійні повідомлення, відповіді на статті опонентів в різних опозиційних виданнях та історичні екскурси. Якщо перші два блоки тематик були досить тенденційними, очікуваними і не виходили за рамки чітко зазначеного урядового курсу, то історичні повідомлення (зазвичай написані чи відредаговані І.Я. Гурляндом) носили аргументований характер і опиралися на потужну джерельну базу.

Політичні повідомлення в газеті «Россия» І.Я. Гурлянд в основному писав на замовлення П.А. Столипіна і стосувалися вони результатів роботи різних відомств та міністерств (звісно з позитивною оцінкою, підкріпленою цифрами), хвалебних статей про державних діячів, відданих режиму та їх заслуги перед імперією та захисту непопулярних рішень уряду (наповнених аналогіями з такими ж проектами західноєвропейських політиків). Так, наприклад, в записці до І.Я. Гурлянда від 7 вересня 1908 року П.А. Столипін писав: «Зверніть увагу на статті опозиційної преси, направлені проти міністра народної освіти...». Далі міністр зазначає, якою саме повинна бути відповідь на дані звинувачення, опублікована в газеті «Россия»: «...школа під час революції стала ареною політичної боротьби; будь-який чесний діяч..., поставлений головою відомства народної освіти..., повинен відтворювати порядок і законність: і такий діяч... повинен чекати нападок з усіх боків...» [9].

Сам же П.А. Столипін ретельно слідкував за опозиційною пресою, тому І.Я. Гурлянд регулярно отримував різного роду записки від міністра, де були рекомендації до змісту статей, різного роду примітки, замовлення цілих політичних опусів. Частими були завдання, які надавалися особисто І.Я. Гурлянду: «Терміново підготуйте коротку довідку про різні течії урядової думки в справі впорядкування університетів» (Записка від 28 вересня 1908 року), «Треба буде скласти статтю по Фінляндському питанню...» (Записка від 5 липня 1909 року), «Треба в «Росії» висміяти «Російські відомості»...»(Записка від 29 травня 1910 року) [9].

Слід окремо відмітити співпрацю І.Я. Гурлянда з видатним державним діячем, редактором «Российской летописи», автором важливих законодавчих актів С.Є. Крижановським. Метою їх роботи була в основному полеміка з кадетською партією. Свої памфлети критичного характеру І.Я.Гурлянд друкував під псевдонімом Н.П. Васильєв. Найбільш відомі з них «Друга Дума», «Правда про кадетів», «Опозиція». Ці роботи не були проаналізовані і не отримали широкого розповсюдження, хоча саме в цих роботах відображається офіційна владна позиція з багатьох питань.

Окремо слід відмітити, що опозиційні і урядові видання в своїх повідомленнях часто давали негативну оцінку роботі одне одного. Непоодинокими були випадки появи в «России» статей, які прямо критикували членів опозиційних партій (так, стаття І.Я. Гурлянда «Великий онколіст» 1911 р. прямо обвинувачує голову III Державної Думи, члена партії «Союз 17 жовтня» А.І. Гучкова в авантюризмі).

Найбільш цінними, на нашу думку, варто вважати історичні екскурси газети «Россия», написані чи відредаговані І.Я. Гурляндом. Такі статті були написані як на замовлення урядових відомств (як, наприклад, повідомлення по Фінському питанню чи історії Синоду), так і ініційовані самим редактором («Як німці поведуться з російськими полоненими» 1914 р., «Про економічне положення Росії та її центральну зовнішню політику» 1914 р, «До питання про участь Г.Ф. Міллера в

«Стародавній Вівліофіці» та багато інших).

Про урядова преса десятиліттями отримувала субсидії та дотації. А вже з 1906 року, уряд збільшив виплати з царського секретного фонду на «корисні» публікації, в тому числі в офіційні «Росія» [3].

В кризовий період будь-яка влада завжди намагається контролювати періодичні видання та й інформацію в цілому. Самодержавний режим Російської імперії не був виключенням. Приватні видання, разом з політичними партіями, громадськими організаціями, а пізніше й Державною Думою, були не тільки формою вираження суспільної думки, але і суттєвим інструментом її формування. Отож, як і в історичній ретроспективі, так і в сучасному соціумі, засоби масової інформації залишаються важелем тиску на владу з боку різних політичних сил. Не дарма пресу називають «четвертою владою».

Царизм, в бурхливий та кризовий для Російської імперії час, намагався послабити революційні рухи. Проте варто відмітити, що витрачені урядом кошти на фінансування проурядових видань, не дали своїх результатів. Лише окремі періодичні видання викликали інтерес у читачів завдяки таланту їх редакторів.

Варто також відмітити, що складність організації будь-якої справи, завжди урівноважувалася як необхідним формально-юридичним обґрунтуванням, так і наявністю освічених і відповідальних людей, котрі здатні презентувати і виконувати власні ініціативи. Одним із таких людей був І.Я. Гурлянд, будучи талановитим публіцистом, він зміг балансувати між поданням чіткого урядового курсу та висловленням своїх власних поглядів як на політичні події того часу, так і на їх історичну перспективу.

Джерела та література:

1. Витте С.Ю. Избранные воспоминания Т.3. / С.Ю. Витте. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1960. – 723 с.
2. Гиляровский В.А. Москва газетная. Друзья и встречи / В.А. Гиляровский. – М.: Наука и техника, 1989. – 385 с.
3. Дейли Дж. Пресса и государство в России (1906-1917) / Дейли Дж. // Вопросы истории. – 2001. - № 10. – Режим доступа: <http://1543.su/VIVOVOCO/VV/THEME/STOP/DAILY.HTM>
4. Кожин В.В. Россия век XX: 1901- 1939 / В.В. Кожин. – М.: Алгоритм, 2008. – 1040 с.
5. Лихоманов А. И.Я. Гурлянд и еврейский вопрос в России / А. Лихоманов // Вестник Еврейского университета в Москве. – 1993. - № 4. – С. 142-153.
6. Лушникова М.В. Вклад ученых Демидовского юридического лица в развитие российской науки полицейского и административного права / М.В. Лушникова // Вестник ВГУ. – 2010. - №2. – С.354-363.
7. Махонина С.Я. История русской журналистики начала XX века. Учебно-методический комплекс (Учебное пособие, Хрестоматия). – М.: Флинта: Наука, 2004. – 368 с.
8. Овсепян Р.П. История новейшей отечественной журналистики / под. Ред. Я.Н. Засурского. – М.: Изд.-во МГУ, 1999. – 304 с.
9. П.А. Столыпин Переписка / ред. П. Пожигайло. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2004. – 704 с.
10. Патрушева Н.Г. Периодическая печать и цензура Российской империи в 1865 – 1905 гг. Система административных взысканий: Справочное издание / Н.Г. Патрушева. – СПб.: Нестор-История, 2011. – 412 с.
11. Перевалова Е.В. История русской журналистики и литературы (XVI-начало XX века): Учебное пособие / Е.В. Перевалова. – М.: МГУП им. Ивана Федорова, 2011. – 538 с.
12. Соколов А.С. С.Е. Крыжановский и правая печать в Российской империи начала XX века / А.С. Соколов // Проблемы отечественной истории: источники, историография, исследования: сб. науч. ст. – СПб., 2008. – С. 390-394.
13. Сыромятников С.Н. Железный министр / С.Н. Сыромятников // Богатырь мысли, слова и дела. – 1911. – С. 62.
14. Чукарев А.Г. Профессор И.Я. Гурлянд: история взлета и падения / А.Г. Чукарев, С.А. Егоров // Ярославская старина. – 1997. - № 4. – С. 33-41.

Виктория Головки

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И.Я. ГУРЛЯНДА НА ПОСТУ РЕДАКТОРА ОФИЦИОЗА «РОССИЯ»

В статье рассматривается период становления и бурного развития периодической печати Российской империи в конце XIX – начале XX века. Анализируются основные этапы создания правительственного периодического издания «Россия» и характер деятельности И.Я. Гурлянда на посту редактора данного официоза.

Ключевые слова: монополистический капитализм, консерватизм, интеллигенция, прогресс, догматизм, пропаганда, самодержавие, официоз.

Viktoria Holovko

ACTIVITIES OF I.HURLYAND'S AS EDITOR OFFICIAL ON «RUSSIA»

The article deals with the period of formation and rapid development of the Russian Empire periodical press in the late XIX – early XX century. It analyzes the basic creating steps of the government periodical "Russia". It describes the I.Hurlyand's activity on the place of an editor of that newspaper.

Keywords: monopoly capitalism, conservatism, intellectuals, progress, dogmatism, propaganda, autocracy and official on.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2015

УДК 94(470):82-92“19/...”

Наталія Лашук

ПРОБЛЕМА «ЖИДОМАСОНСЬКОЇ ЗМОВИ» В РОСІЙСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті аналізується теорія «жидомасонської змови» як одна з домінуючих проблем масонського питання в російській публіцистиці кінця XIX – початку XX століття, а також охарактеризовано суспільні дискусії щодо проблеми «вільних каменярів» Російської імперії.

Ключові слова: масонство, лібералізм, ложа, «вільні каменярі».

Проблема масонства та діяльності масонських лож залишається предметом наукового інтересу у сучасній історичній науці [1, 17]. Дослідників цікавлять проблеми еволюції масонського містицизму та ступінь політичного впливу «вільних каменярів» на історичні події в історії імперської Росії. Цікавий підхід до осягнення масонського феномену як форми західноєвропейської соціальної практики запропоновано у роботі американського історика Д. Сміта [13]. Утім, досліджень, що висвітлювали б різні стратегії сприйняття масонської історії російським суспільством, не представлено на теренах ані вітчизняної, ані зарубіжної історіографії.

На початку ХХ ст. словосполучення «масони-євреї» стало невіддільним. Страх всесвітнього єврейства тісно переплітався зі страхом всесвітнього масонства. Єврейське питання, яке існувало в Російській імперії вже давно стало прототипом масонського. Адже проблема «вільних каменярів» рознеслася на багато сфер життя імперії – політику, російську пресу, вона зачіпала також область культурного життя і, таким чином, стала важливою для самого російського духу. «Королівське мистецтво» знаходилося в тісному зв'язку з тими явищами, які тримають народ в постійній тривозі. Якщо євреї ототожнювалися зі страхом втрати автентичної російської-слов'янської культури, то і масони стали страхом щодо втрати монархічного устрою, який найбільш притаманний для російської держави.

На початку ХХ ст. в суспільно-політичній думці Російської імперії активно розвивається версія «жидомасонської змови» або всесвітнього панування євреїв-масонів. У 1900-х рр. в пресі видаються та обговорюються так звані «Протоколи сіонських мудреців», які отримали гучні відгуки щодо їх фальсифікації, так і активну підтримку їхньої достовірності. В лоні подій початку ХХ ст. політичні діячі промонархічного напрямку, а також релігійні діячі Російської імперії використовують тему «євреї-масони», висвітлюючи в негативному тандемі масонський рух, а також зводячи масонство до сектантської організації. Консервативна історіографія, побоюючись активізації ліберальних тенденцій в суспільстві, почала активно критикувати масонський містицизм, який не мав нічого спільного з просвітницькою діяльністю, яку проводили адепти масонства. З'являються